

PALEO- AKTUEEL

ARCHEOLOGIE IN 1994

6

RUG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1995, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag:

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0510-X

PALEO-AKTUEEL

6

redactie

Mette Bierma

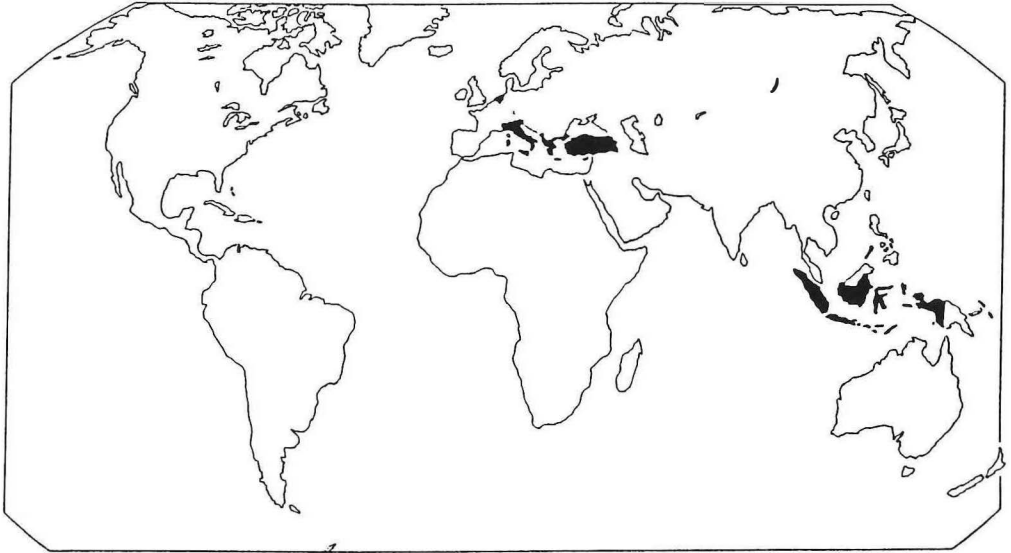
Jurjen M. Bos

Otto H. Harsema

Vakgroep Archeologie

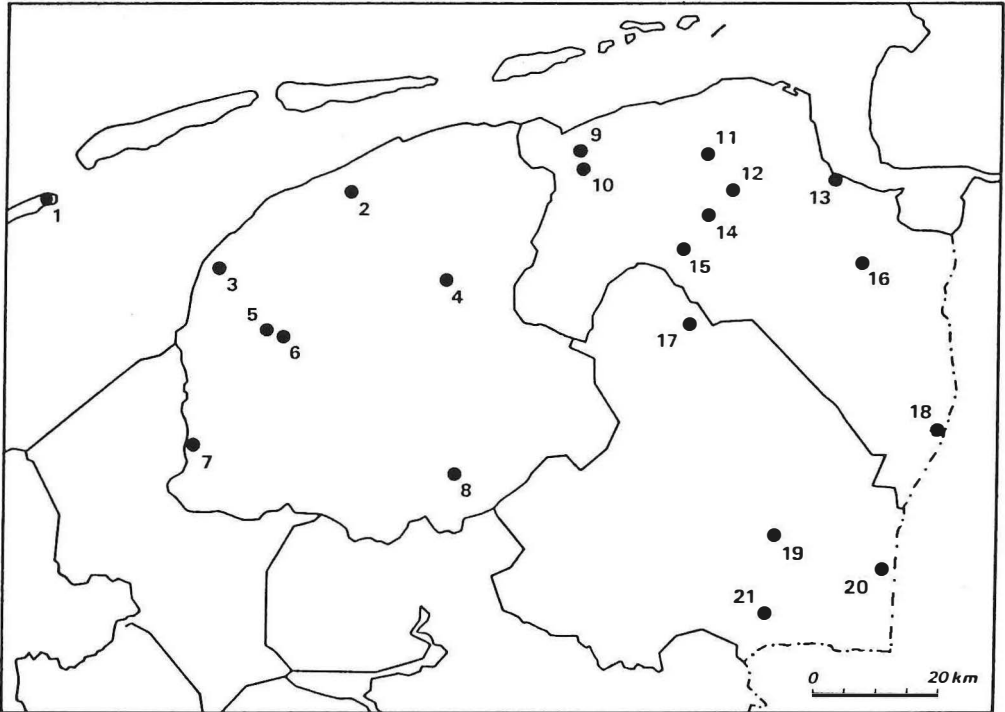
Groningen, 1995

In deze aflevering: Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland en Turkije

In deze aflevering uit Noord-Nederland

1. Oost-Vlieland;
2. Hallum;
3. Wijnaldum;
4. Suameer;
5. Wommels;
6. Oosterend;
7. Hindeloopen;
8. Oldeholtwolde;
9. Ulrum;
10. Houwerzijl;
11. Toornwerd;
12. Lellens;
13. Heveskes;
14. Thesinge;
15. Groningen;
16. Midwolda;
17. Yde;
18. Hasseberg;
19. Schoonoord;
20. Barger-Compascuum;
21. Dalen.

INHOUD

D. STAPERT	
De vuistbijl van Oldeholtwolde (Fr.)	9
L. JOHANSEN EN D. STAPERT	
'Vuur-stenen' in het laat-Paleolithicum	12
H. WOLDRING	
Palynologische aanwijzingen voor akkerbouw in het 10e millennium BP in Centraal-Anatolië?	16
B. BOEKSCHOTEN EN D. STAPERT	
Tijd slijt	20
D.L. BEKKER	
Leang Burung 2: 10.000 jaar continue bewoning?	23
A.L. BRINDLEY	
Datering van bouw en gebruik van de Papeloze Kerk (D49), op grond van het aardewerk	27
A. UFKES	
Een bijzondere scherf uit Kolhorn (N.-H.)	30
J. HIELKEMA	
Een onderzoek naar de vondstcontext van de bronzen bijlen die in Noord-Nederland zijn gevonden	34
O.H. HARSEMA	
Een bronsstijldhuis gebouwd bij Emmen (Dr.)	37
H.A. GROENENDIJK EN W.A. CASPARIE	
XXVII (Bou) Hasseberg (Gr.). Een daloversteek in een Westerwoldse 'ril'	41
J.M. BOS, J. SCHEFFER, E. TAAYKE EN H.T. WATERBOLK	
De kolonisatie van de Friese klei: opgraving Wommels-Stapert (gem. Littenseradiel, Fr.)	45
O.H. HARSEMA	
Nieuwe ijzertijdontdekkingen onder het oude bouwland van Dalen (Dr.)	49
J.M. PASVEER	
Archeologisch onderzoek in Irian Jaya. Verslag van een eerste oriënterende reis	53
G.J. DE LANGEN	
Archeologische terreinwinst. Pleidooi voor archeologische erfgoedplanning in Friesland	56

G.J. DE LANGEN, H. HOMMES, T.M. PERGER, S. WENTINK EN M.H. WISPENWEY Tussen beleid en wetenschap. Tussentijds bericht over het project Bescherming Op Maat in Friesland	60
J.M. BOS Terpzolen	64
P. ATTEMA Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome; de Sezze survey, Italië	67
ZOÏ MALAKASIOTI, VASSO RONDIRI & REINDER REINDERS Groninger bijdrage aan Griekse monumentenzorg	71
J. SCHEFFER Archeologische veldverkenningen in het ruilverkavelingsgebied Wommels (Fr.)	75
J. SCHELVIS Mijten op de achtergrond. Belang, definitie en mogelijke herkomst van de achtergrondfauna in subfossiele mijtenfauna's	78
A.T. CLASON Het Jacobschaap, een oud Nederlandse ras?	82
R. BAKKER Stuifmeel van veldzuring en schapezuring: aanzet tot ecologische en archeologische interpretatie	85
A.D. DE VRIES EN S. BOTTEMA De paleohydrologie van het Reestdal (Dr.)	89
M.C. GALESTIN Egyptisch godinnenpaar op Groninger wierde?	91
J. BANDEL, A. BRENNAN, H. HALICE, K. VAN DER MEULEN, J. NICOLAY, M. ROOKE, E. VAN DER SCHAFT, J. VELDHUIS EN M. WIGGERS Speurtocht naar de vindplaats van 'het meisje van Yde' (Dr.)	94
S. BOTTEMA Het ontstaan van het veentje van het meisje van Yde (Dr.)	96
S. BOTTEMA Het oppervlaktemonster: de relatie tussen stuifneelregen en vegetatie	99
T. LOOIJENGA Toch runen uit Wijnaldum (Fr.)?	102

A.G.F.M. CUIJPERS	
Fysisch antropologisch onderzoek van de crematie van Wijnaldum (Fr.)	106
A.G.F.M. CUIJPERS, H.A. GROENENDIJK & P.B. KOOI	
Een grafveld uit de vroege middeleeuwen bij Lellens (Gr.)	109
E. KNOL	
Een nieuw ontdekt vroegmiddeleeuws grafveld: Ulrum-de Capel (Gr.)	112
J.W. BOERSMA	
Een 'inkijkoperatie' in de wierde Heveskes (Gr.)	115
A. JAGER	
Twaalfde-eeuwse bewoningssporen te Suameer (Fr.)	119
A. ZWART	
Thesinge (Gr.) via de boor: veen, klei, woudgrond en het klooster Germania	123
P.B. KOOI	
Op ieder potje past een deksel	127
J. MOLEMA	
Een steenhuis te Midwolda (Oldambt, Gr.)	129
B. HUIZENGA EN A. JAGER	
Onderzoek naar de diaconie van Oost-Vlieland	133
J.M. BOS, J.M. PASVEER EN T.B. VOLKERS	
Uit de illegale snijkamer? Vondelingen uit Hindeloopen (Fr.)	135
A.F.L. VAN HOLK	
Thuishaven Groningen	138

J.M. Bos

Dit stukje is in zekere zin te beschouwen als een vervolg of een aanvulling op een artikel uit 1975 van het toenmalige hoofd Monumentenzorg van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. Deze, R.H.J. Klok, ging toen in op belang en behoud van de Noordnederlandse terpen, vanuit een Gronings perspectief, onder de titel 'Terpen zullen ons een zorg zijn'. Een Engelse versie verscheen later onder de titel 'Terps: who cares?' (Klok, 1979).

Nu zal het vooral gaan over *terpzolen*, vanuit Fries perspectief. Met 'terpzolen' worden in dit verband de terreinen aangeduid met afgegraven terpen. Tot voor kort werden deze min of meer behandeld als archeologische wegwerpterreinen; de landschappelijke structuren rond deze terpen verdienden, stelde men, meer aandacht dan de plaats van de immers verdwenen terp zelf. Hieronder volgt een pleidooi die opvatting te herzien.

Bescherming via de Monumentenwet

Een relatief klein aantal Friese gemeenten beschikt over een gemeentelijke archeologische monumentenlijst. Meestal gebruikt men in de overige gemeenten de uit 1984 stammende kaart *Archeologische monumenten in Friesland*, waar in de toelichting veel terreinen staan vermeld als "te beschermen in het kader van de Monumentenwet". De laatste keer dat een Fries archeologisch waardevol terrein daadwerkelijk onder de Monumentenwet kwam te vallen, is echter al enkele decennia geleden.

Kijken we nu naar de volgens die wet wèl beschermde terpreterreinen, dan zien we dat die globaal in twee categorieën uiteen vallen: (bijna) volledige terpen, en terprestanten.

Veel terprestanten bestaan uit perceeltjes aan de periferie van de oorspronkelijke terp. Er is onvoldoende informatie om te kunnen generaliseren, maar we kunnen wel stellen dat de archeo-

logische waarde van de informatie die in deze terreinen ligt opgeslagen niet altijd even groot is. Die les valt te trekken uit de waarnemingen aan de rand van de terp Tjitsma bij Wijnaldum, en uit het onderzoek in het (beschermde) restant van de terp Besseburen bij Beetgum.

Op het oog tamelijk gave terpen die daadwerkelijk beschermd zijn, vinden we onder meer in de terpenreeks van Wijnaldum. Die wettelijke bescherming blijkt in de praktijk echter niet effectief te zijn. Voorlopige conclusies uit het onderzoek op de terp Tjitsma geven aan dat in de afgelopen veertig jaar de bewoningslagen van de laatste vier of vijf eeuwen zijn verdwenen, door normaal agrarisch gebruik. Waarnemingen op andere terpen, onder meer met de metaaldetector, gaven aan dat deze erosie een algemeen verschijnsel is. Dat was voor betrokkenen reden genoeg het bestand van de kaart uit 1984 eens grondig te bekijken: in het kader van het Intentieprogramma Wet Bodembescherming gaf de provincie Friesland de Stichting RAAP opdracht tot een beschrijving en waardering van die terreinen en hun huidige toestand (de Langen et al., deze bundel). Daarbij zijn ook de Vereniging van Friese Gemeenten, de ROB en de Groninger Universiteit betrokken. Rijk, provincie en gemeenten werken zo samen om te bepalen in welke alarmfase we ons bevinden. Wat moeten we op welke manier proberen te beschermen, en hoe kan die bescherming effectief zijn?

Inventarisatie

Idealiter zou de hele provincie om te beginnen systematisch moeten worden geïnventariseerd. Een dergelijk gigantisch project zou echter pas gereedkomen op een moment dat het ongetwijfeld al te laat zou zijn. Het is daarom een verstandige keuze geweest RAAP in eerste instantie te laten kijken naar de reeds bekende terreinen met (mogelijke) archeologische waarden, en te

vragen om rapportage over voor die terreinen adequate maatregelen. Dat is al een meerjaren-project.

Natuurlijk hoeven we ondertussen niet te stoppen met nadenken over de wenselijkheid van aanvullend onderzoek.

Bij het systematisch afzoeken van akkers en slootkanten komen regelmatig nieuwe vindplaatsen aan het licht. Een dergelijke aanpak is echter bijzonder arbeidsintensief. Zijn er wellicht terreinen die de aandacht verdienen die makkelijker te karteren zijn? Bebouwde terpen zijn bijvoorbeeld eenvoudig te karteren, maar onder de huidige omstandigheden moeten we misschien wel concluderen dat *de jure* onbeschermdte bebouwde terpen *de facto* beter beschermd zijn dan *de jure* beschermde akkerlandterpen.

Terpzolen de moeite waard?

De grootste aanslag op het Friese bodemarchief was zonder twijfel de golf van commerciële terpafragingen in vooral de tweede helft van de

19e en de eerste helft van de 20e eeuw. Na oorlogse archeologen waren te verbouwereerd door deze ongebreidelde golf van vernielingen om voldoende afstand te kunnen nemen. Geen van de honderden afgegraven terpen kwam dan ook op de Archeologische Kaart terecht. Zij werden daardoor vanzelfsprekend ook niet betrokken bij overheidsbeleid ten aanzien van cultuurhistorisch erfgoed.

Als er al plannen werden gemaakt voor de terpzolen, dan ging het om hetzij het aanvullen (reconstructie van de oude terp), hetzij om nieuwbouw. Archeologisch onderzoek op zo'n terrein zou immers verspilde energie zijn. Heel wat potentieel waardevolle percelen zijn op deze manier hun archeologische potentie kwijtgeraakt. Tegenwoordig denken we namelijk anders over terpzolen. Ik zou zelfs als uitgangspunt voor toekomstig beleid willen voorstellen dat *iedere afgegraven terp archeologisch waardevol is tot het tegendeel bewezen is*.

Kreeg men niet al bij de opgraving Besseburen (Beetgum) de indruk dat de - niet beschermde - terpzool in feite interessanter was dan het

Fig. 1.

beschermdere perifere terprestant? Het onderzoek van de afgegraven terp Stapert bij Wommels (Bos et al., deze bundel) in 1994 bevestigde de juistheid van het groeiende vermoeden dat deze terreinen ten onrechte een wegwerpstatus hebben.

Wat voor sporen kunnen we dan nog verwachten als de terp al verdwenen is?

Het eerste dat opvalt is dat er nooit is gekeken naar wat het nu precies betekent dat een terp is 'afgegraven'. Betekent dit in alle gevallen dat alle ophogings- en bewoningslagen zijn verdwenen? Dat is toch geen wet van Meden en Perzen?

Bovendien: boven op de terp hebben over het algemeen eeuwenlang mensen gewoond. Zoals te voorspellen viel werden op de voormalige terp Stapert (zie boven) dan ook waterputten gevonden uit alle fasen van die nu 'in de lucht hangende' bewoning. Dat is op alle terpzolen te verwachten. Ook andere vormen van ingravingen onder de terplagen zullen in de terpzool zijn verzegeld: grachten, greppels, afvalkuilen, mischienen wel grafvelden. Ligt dat niet voor de hand?

In de bijdrage in deze bundel over Stapert wordt over de vroege vlaknederzetting geschreven die het begin van de bewoning ter plekke vormde. Doordat de bewoners vervolgens met ophogen zijn begonnen, werd deze nederzetting keurig afgedekt bewaard. Van het afgraven hebben deze sporen niet te lijden gehad. Dat zal toch wel vaker voorgekomen zijn?

Over het algemeen zullen terpzolen natuurlijk niet de informatieve kwaliteit hebben die de gave grote terpen gehad hebben. Dat is misschien aanleiding tot nostalgische bespiegelingen, maar we doen er goed aan te roeien met de riemen die we hebben.

Binnenkort zullen we door het onderzoek van RAAP hopelijk beschikken over voldoende informatie om adequater om te gaan met terpen en terprestanten. Laten we tot die tijd ook vast nadenken over de mogelijkheden de archeologische waarde van terpzolen (zonder opgraving) vast te stellen. Laten we hier en daar de grondboor eens gebruiken, en laten we eens wat grotere opgravingsvlakken trekken om goed te kijken wat er in de verschillende soorten terpzolen

nog verborgen kan liggen.

Laten we, tot slot, niet wachten met voorlichting over de bevindingen totdat het te laat is.

Mijn voorstel is, ik herhaal het nog maar eens, dat het uitgangspunt bij dat onderzoek en bij het te voeren beleid voorlopig moet zijn *dat iedere terpzool archeologisch waardevol is tot het tegendeel bewezen is*.

Summary

The theory and practice of the Dutch Ancient Monuments Act are discussed in relation to the levelled terpen of Friesland. It is argued that the sites of these levelled terpen are unjustifiably ignored in planning procedures.

Literatuur

Klok, R.H.J., 1974-'75. Terpen zullen ons een zorg zijn. *Groningse Volksalmanak*, pp. 129-166.

Klok, R.H.J., 1979. Terps: who cares? *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 29, pp. 459-489.